

Dactylorhiza majalis (REICHENBACH pat.) P.F. HUNT & SUMMERHAYES subsp. *majalis*

Watsonia 6 (1): 130, nr. 16 (1965)

Brede orchis / Dactylorhize à larges feuilles / Breitblättrige Fingerwurz

Basionym

Orchis majalis REICHENBACH pat., Iconogr. Bot. Pl. Crit. 6: 7, nr. 770 (1828).

Lectotype

Duitsland (Bayern): Vermoedelijk in de omgeving van Nürnberg, leg. W. STURM (1799). Afbeelding van het lectotype in W. STURM, Deutschl. Fl. Abt. I. vol. 2, afl. 7: afb. XX, fig. 1 (1799). Naar PEDERSEN (2000: 540). Zie ook PEDERSEN, HEDRÉN & BATEMAN (2003: 633) en BAUMANN, KÜNKELE & LORENZ (2002: 148).

B: Han-sur-Lesse (Coin de Suzin), 05 mei 2017

Naamgeving

Het soort-epitheton *majalis* betekent „groeïend in mei“ en heeft betrekking op de bloeitijd van deze soort in de maand mei.

Kenmerkende eigenschappen

Plant krachtig, maar gedrongen, tot 60 cm hoog, met een stevige, dikke holle stengel, die in het bovenste deel geribd is. Bladeren vrij breed, sterk gevlekt, verspreid aan de stengel, afstaand, lancetvormig. Bloeiwijze dicht- en rijkbloemig. Bloemen vrij groot, over het algemeen donkerpaars, zelden roze of wit; aan de basis van de bloeiwijze met lange en brede schutbladen; lip vrij breed, sterk drielobbig met een flinke middenlob; honingmerk uit donker roodpaarse stipjes en lusjes opgebouwd; spoor iets korter dan het vruchtbeginsel.

Herkenning

Brede orchis is een krachtige, vaak wat gedrongen plant met zwaar gevlekte, brede bladeren. De plant is rijkbloemig met een forse aar en relatief grote bloemen. De lip bestaat uit drie lobben, waarvan de middenlob fors is. De bloemkleur varieert van paars tot lila. De eerste bloemen openen zich vaak al als de stengel nog niet geheel gestrekt is. De bloeiaar bevindt zich dan nog half tussen de bladeren. Tijdens de bloei groeit de stengel door en kan de plant soms wel een hoogte van 60 cm bereiken.

Variabiliteit

De variabiliteit betreft nagenoeg alle zichtbare delen van de plant: de planthoogte, de grootte en vorm van de bladeren, waaronder de mate van gevlektheid, alsmede de grootte, vorm en kleur van de bloemen. Soms komen ook planten met zuiver witte bloemen voor.

Bloeitijd

Brede orchis is het vroegstbloeiende Handekenskruid. De piek van de bloei ligt vanaf medio mei tot begin juni. Na zachte winters kunnen de eerste planten al reeds eind april bloeien; het optimum van de bloeitijd ligt in het noordoosten van Nederland omstreeks midden mei, in het Groothertogdom Luxemburg in de derde week van die maand.

Biotoop en ecologie

Brede orchis is een karakteristieke soort van dotterbloemhooilanden, een type hooiland dat voorkomt op vochtige en niet al te schrale bodems, die sterk onder invloed van kwel met mineraalrijk grondwater staan. Daarnaast groeit zij, doorgaans minder massaal, in veldruisschraallanden en in blauwgraslanden met kwel van mineraalrijk grondwater. In beekdalsystemen, en met name in de middenlopen daarvan, kunnen deze vegetatietypen naast elkaar voorkomen.

B: Groesbeek (De Bruuk), 31 mei 2018

B: Groesbeek (De Bruuk), 31 mei 2018

Bovendien in vochtige tot nauwelijks bemeste hooi- en weilanden, extensief begraasde graslanden, in duinvalleien en schraallanden, in brongebieden, bermen en in brakwatervenen, op taluds van sloten en langs beken en kanalen.

Algehele verspreiding

Vanaf de oostelijke helft en het zuiden van Frankrijk (Pyreneeën) over België, Nederland, Denemarken tot het uiterste zuiden van Noorwegen, Zweden en Litouwen. Zuidelijk tot Noord-Spanje, Noord-Italië en het noorden van Griekenland. Oostelijk tot Roemenië, Slowakije, Bulgarije, Wit-Rusland en de Oekraïne. Niet in het Middellandse Zeegebied. Ontbreekt ook in Turkije (KREUTZ 1998: 79-80). Het verspreidingsgebied is niet geheel bekend, omdat de soort aan de grenzen van haar areaal door andere ondersoorten vervangen wordt.

Verspreiding in Nederland

In Nederland komt Brede orchis in alle districten voor, waar ze de laatste vijftig jaar overal zeldzaam geworden is. Men kan haar achteruitgang vergelijken met die van Harlekijn, die echter al veel eerder zeldzamer geworden was en ook tegenwoordig nog aanzienlijk zeldzamer is. Brede orchis is in Nederland achteruitgegaan als gevolg van zware bemesting, ontwatering, verschraling, herontginning, veranderingen in agrarisch gebruik, ruilverkavelingen en stadsuitbreidingen. Brede orchis is vooral in beekdalen als gevolg van de ontwatering sterk achteruitgegaan. Deze ontwatering leidde tot mineralisatie van het veenpakket, waardoor veel voedingsstoffen vrijkwamen. Dit leidde tot verruiging van de schrale hooilanden. Daarnaast zijn veranderingen in het agrarisch gebruik van de dotterbloemhooilanden na de ontwatering en de sterke bemesting verdere redenen voor de achteruitgang. Na herstel van de oorspronkelijke waterhuishouding en bij een verschrallend hooilandbeheer komt de soort gelukkig relatief gemakkelijk terug.

Brede orchis is zeldzaam in Nederland. Zij komt tegenwoordig voor in de wijde omgeving van Amsterdam, op de Waddeneilanden (vooral op Texel en Schiermonnikoog), in het oostelijke deel van Friesland, in Drenthe (onder meer in het dal van de Drentse Aa) en in Noordwest-Overijssel. Maar ook in Twente, de Achterhoek, de Gelderse vallei, Zuidoost-Brabant, in Noord- en Zuid-Holland zijn nog populaties van enige omvang bewaard gebleven. In Zuid-Limburg is de soort voornamelijk door ontwatering en vermesing vrijwel geheel verdwenen. Op de resterende plaatsen zijn nog slechts enkele planten aanwezig.

De grootste populaties van Brede orchis in Nederland zijn echter te vinden in de polderlanden van Texel en langs de Drentse Aa, ten noordoosten van Assen. In de polders van Texel kleurt zij in de lente de vogelreservaten plaatselijk rood. De soort bloeit hier gemiddeld een week later dan Harlekijn, die op dezelfde groeiplaatsen ook in enorme aantallen voorkomt. In de Drentse Aa was de soort in de jaren vijftig een zeldzame verschijning geworden. In de jaren daarna maakte Staatsbosbeheer plannen om in dit enige nog grotendeels gave beekdallandschap een speciaal reservaat te stichten. Uiteindelijk hebben de inspanningen geresulteerd in een ruim tweeduizend hectare groot beekdalreservaat met meer dan tweehonderd vindplaatsen van Brede orchis. Op sommige plaatsen zijn de hooilanden eind mei geheel paars gekleurd. Af en toe kun je ook witte exemplaren tussen normaal gekleurde planten vinden.

B: Hergenrath (Hauset), 24 mei 2017

B: Gelinden (Overbroek), 21 mei 2016

NL: Stadskanaal (Vloelvelden), 23 mei 2014

L: Bascharage (Bitschenheck), 14 mei 2016

L: Pétange (Tiresbierg), 18 mei 2015

L: Pétange (Tiresbierg), 18 mei 2015

B: Tienen (Aardgat), 16 mei 2016

NL: Stadskanaal (Vloelvelden), 23 mei 2014

De polderlanden van Texel en de dotterbloemhooilanden langs de Drentse Aa zijn voor de Benelux en Europa bolwerken van Brede orchis en Harlekijn. Opvallend in deze populaties is het groot aantal afwijkend gekleurde exemplaren van Brede orchis. Hiervan komen zowel witbloeiende, als exemplaren met zeer donkerpaars gekleurde bloemen voor, waarbij een gedeelte van de planten een afwijkend vlekkenpatroon op de bladeren vertoont: de vlekken zijn erg donker, en dermate groot dat ze met elkaar vervloeien tot zwarte banden.

Verspreiding in België

Brede orchis komt verspreid in heel Vlaanderen voor, maar is globaal toch zeldzaam. De soort is het minst zeldzaam in de Kempen en de Leemstreek. Het aantal vindplaatsen is de laatste tijd in Limburg licht toegenomen, maar in Brabant eerder afgenomen, maar deze vaststelling kan ten dele een waarnemingseffect zijn. De historische gegevens geven vermoedelijk een geflatteerd beeld omdat vroeger Rietorchis als ondersoort van Brede orchis gekarteerd werd en de vondsten daarvan op de verspreidingskaart van Brede orchis ingetekend werden (VANHECKE in VAN LANDUYT et al. 2006: 331).

Als vanouds is zij vooral aanwezig in de Vlaamse binnenduinen gebieden met oude graslandrelicten, bijvoorbeeld tussen Oostduinkerke en Nieuwpoort, maar vrijwel steeds in gemengde populaties met andere *Dactylorhiza*-taxa, waardoor er talloze hybriden optreden. De populatie in de Westhoek is correct als Brede orchis gedetermineerd, maar daar mogelijk uitgezaaid. De andere opgaven aan de kust zijn minstens ten dele het gevolg van determinatiefouten. De opgaven bij Knokke zijn wellicht deels correct, waarbij het vermoedelijk geen spontane verstiguing betreft (LETEN 2016: in litt.).

Net als andere vochtminnende orchideeënsoorten is Brede orchis ook door ontwatering, vermessing en antropogene factoren achteruitgegaan. Toch is in Vlaanderen nog een reeks van groeiplaatsen aanwezig waar zij omvangrijke populaties vormt. Vooral de laatste jaren schijnt Brede orchis haar bestaande populaties te vergroten, zoals bijvoorbeeld in een vochtig weiland bij Boutersem. Daar werden in 2014 bijna 10.000 planten geteld. Maar ook op andere plaatsen zoals in de natuurreservaten Rosdel in de Nermbeekvallei bij Hoegaarden, het Aardgat bij Tienen en het Overbroek bij Gelinden is Brede orchis nog in grote aantallen aanwezig. In deze gebieden vindt Brede orchis zijn optimum in dotterbloemgraslanden (VAN DEN BUSSCHE 2014a: 6-11).

In Wallonië komt Brede orchis nog op verschillende plaatsen voor, maar vrijwel overal zijn de populaties gering van omvang. Zoals op de meeste plaatsen heeft de soort daar veel te lijden van overmatige begroeiing, zware bemesting en antropogene factoren waardoor groeiplaatsen helemaal verdwijnen. Ontwatering speelt in Wallonië een geringe rol in het verdwijnen van de soort. Op de Sint-Pietersberg groeit Brede orchis al verscheidene decennia op de Thier à la Tombe ten oosten van Emael. Het is opmerkelijk te noemen dat deze planten er na zoveel jaren nog steeds voorkomen. Het betreft een kleine populatie, die jaarlijks tussen de vijf en tien planten omvat. De standplaats is een vrij droge graslandhelling met heischrale elementen.

Verspreiding in Luxemburg

Brede orchis is in het Groothertogdom Luxemburg zeldzaam. Bovendien zijn de resterende groeiplaatsen ernstig bedreigd

L: Bascharage (Bitschenheck), 14 mei 2016

L: Pétange (Tiresbiërg), 18 mei 2015

L: Steinfurt (Schwaarzenhaff), 17 mei 2015

L: Steinfurt (Schwaarzenhaff), 17 mei 2015

NL: Gasteren (Drentsche Aa), 23 mei 2014

NL: Noorbeek (Noorbeemden), 13 mei 2016

door ontwatering, bebouwing, bemesting, successie, eutrofiëring en verdroging. Dit komt met name door de sterke verstedelijking, vooral in het zuiden van het land. Bovendien is veeteelt sterk vertegenwoordigd in Luxemburg. Dit uit zich met name in grote aantallen koeien, die voor overmatige bemesting zorgen. Veel terreinen werden ontwaterd of er resten tegenwoordig nog slechts kleine delen waarvan de vegetaties sterk verruigd zijn. Een mogelijke andere oorzaak is de geringe interesse in de natuur bij de bevolking in het land. Mede daardoor worden er weinig financiële middelen voor behoud van natuurgebieden in Luxemburg besteed.

Er zijn tegenwoordig nog slechts enkele groeiplaatsen aanwezig, sommige echter met grote aantallen planten. Brede orchis groeit bovendien graag op terreinen waar vroeger ijzererts in dagbouw gedolven werd. In deze thans als natuurreservaat ingerichte terreinen ligt een veelvoud aan biotopen met kalkgraslandjes en vochtige gebieden. Met name in de vochtige tot natte gebieden komt Brede orchis op diverse plaatsen voor. Vooral op de Tiresbiërg ten zuiden van Pétange is een grote populatie met enkele honderden exemplaren aanwezig. Een andere bijzonder rijke groeiplaats van Brede orchis ligt ten oosten van Bascharage in het natuurgebied Bitschenheck in het zuiden van het land. Het lijkt wel of grote delen van het terrein onlangs omgeploegd werden. In ieder geval was de bodem duidelijk bewerkt. Blijkbaar heeft Brede orchis daar geen probleem mee, aangezien vele honderden bloeiende exemplaren in 2015 en 2016 geteld werden.

Opmerkingen

Brede orchis is een van die orchideeënsoorten, die vanaf medio tot eind mei in staat is hele graslandpercelen in een donkerrood tapijt te veranderen. Eertijds was een dergelijk kleurspel gewoon in veel gebieden. Niet alleen in de beekdalen, maar ook op de Waddeneilanden, in veenweidegebieden en sommige polders, in het duingebied van Nederland en Vlaanderen alsmede op sommige heischrale graslanden in Wallonië was zij een algemene verschijning. Maar ook langs vrijwel alle beken en rivieren kwam Brede orchis in groten getale voor. Helaas is zij in veel gebieden uitermate zeldzaam geworden. Veel populaties gingen door ontwatering, bemesting, ruilverkaveling, stadsuitbreiding en ontginning verloren.

Brede orchis groeit doorgaans op de drogere terreingedeelten dan waar bijvoorbeeld Vleeskleurige orchis voorkomt, bovendien in minder venige en stikstofrijkere bodems dan waar Rietorchis haar optimum heeft. In vergelijking met Gevlekte orchis groeit Brede orchis op plaatsen die onder invloed van een mineraalrijker type grondwater staan. In deze hooilanden kan ze omvangrijke populaties vormen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Vleeskleurige orchis en Rietorchis vestigt Brede orchis zich zeer zelden in nieuwe terreinen, zoals bijvoorbeeld in opgespoten zandvlakten, daarnaast evenmin in pionier- en verlandingsvegetaties.

Hybriden

Ondanks de vroegere bloeitijd bastaardeert de soort vooral met andere tetraploïde Handekenskruiden, zoals met Rietorchis (*Dactylorhiza xgodferyana* (Soó) Peitz), Gevlekte orchis (*Dactylorhiza xvermeuleniana* Soó) en met de diploïde Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza xaschersoniana* (Hauskn.) Bors. & Soó).

De hybride van Brede orchis met Gewone rietorchis wordt hier afgebeeld, de andere hybriden worden bij een van de andere oudersoorten behandeld en afgebeeld.

NL: Epen (Cottesser bronweide), 10 mei 2009

NL: Stadskanaal (Vloeivelden), 23 mei 2014

B: Tienen (Aardgat), 16 mei 2016

L: Bascharage (Bitschenheck), 14 mei 2016

L: Steinfurt (Schwaarzenhaff), 17 mei 2015

NL: Stadskanaal (Vloeivelden), 23 mei 2014

NL: Den Burg (Waal en Burg), 08 mei 1998

B: Rillaar (Demervallei), 06 mei 2018

B: Tienen (Aardgat), 16 mei 2016

B: Kanne (Tiendeberg), 12 mei 2017

B: Gelinden (Overbroek), 16 mei 2016

NL: Anloo (Anlooërdiepe), 12 mei 2012

B: Gelinden (Overbroek), 16 mei 2016

B: Tienen (Aardgat), 16 mei 2016

L: Pétange (Tiresbiërg), 18 mei 2015

NL: Gasteren (Drentsche Aa), 23 mei 2014

NL: Groesbeek (De Bruuk), 07 juni 1999

NL: Groesbeek (De Bruuk), 07 juni 1999

NL: Groesbeek (De Bruuk), 07 juni 1999

Toelichting bij de verspreidingskaart

Op de verspreidingskaart is ook het rasterquad-
rant van Kortbladige orchis (*Dactylorhiza majalis*
var. *brevifolia*) opgenomen, omdat deze variëteit
slechts op één plaats bij Vance (België) voorkomt.
Dit is met een paars vierkantje aangegeven.

